

UNIVERSITATEA BABEȘ-BOLYAI
FACULTATEA DE LITERE
ȘCOALA DOCTORALĂ STUDII DE HUNGAROLOGIE

REZUMATUL TEZEI DE DOCTORAT

POETICA TRADUCERII LITERARE. DÓCZI LAJOS, TRADUCĂTOR BILINGV

Doctorand:

KÁDÁR (căs. BENŐ) ESZTER

Conducător științific:

Prof. univ. dr. EGYED EMESE

CLUJ-NAPOCA

2020

CUPRINSUL TEZEI DE DOCTORAT

INTRODUCERE	6
1. FUNDAMENTE TEORETICE	11
1.1. Idiolectul propriu al traducătorului și realizarea echivalenței de traducere	11
1.2. Noțiunea de adaptare pragmatică	14
1.3. Posibilitățile compensației și îmbogățirii semantice în traducerea literară	16
1.3.1. Valoarea metaforică a expresiilor idiomatice și traducerea acestora	17
1.3.2. Limbajul poetic și expresivitatea	19
1.3.3. Valoarea stilistică a cuvintelor străine	21
1.4. Probleme teoretice în procesul retraducerii	21
1.5. Particularitățile traducerii genului dramatic	23
2. BIOGRAFIA, ACTIVITATEA, PERSONALITATEA ȘI IDENTITATEA LUI LAJOS DÓCZI	26
2.1. Viața și opera literară	26
2.1.1. Anii copilăriei	26
2.1.2. Publicistul	29
2.1.3. Scriitorul	33
2.1.4. Traducătorul literar	36
2.1.5. Personajul public	37
2.2. Bilingvism și identitate națională	39
2.2.1. Lajos Dóczi, personaj tipic al secolului XIX	40
2.2.2. Reprezentant al generației scriitorilor evreiești	42
2.2.3. În contextul celor două limbi și culturi	49
3. TEORIILE DE TRADUCERE ÎN SECOLUL XIX	57
3.1. Scopul traducerilor. Traducerile literare și literatura națională	58
3.2. Identificarea operelor de tradus	58
3.3. Traducere din limba originală: o cerință de bază	59
3.4. Așteptările formulate privind persoana traducătorului	59
3.5. Echivalența și fidelitatea traducerii, relația formă-conținut	60
3.5.1. Echivalență în formă și structură	61
3.5.2. Echivalență în conținut	63
3.5.3. Echivalența privind atmosfera operei	65

3.5.4.	Noțiunea echivalenței în secolul al XIX-lea	66
3.6.	Adaptarea pragmatică	67
3.7.	Transpunerea și expresivitatea poetică	68
3.8.	Problematika retraducerii	68
3.9.	Traducerea genului dramatic	69
4.	TRADUCEREA OPEREI FAUST DE JOHANN WOLFGANG VON GOETHE	71
4.1.	Traducerile maghiare ale operei Faust.....	72
4.2.	Istoricul traducerii operei Faust de Lajos Dóczi	76
4.2.1.	Prima încercare: traducerea scenei pascale din Faust.....	77
4.2.2.	Faust I., 1873	77
4.2.3.	Faust, premieră pe scena Teatrului Național Maghiar, 1887	78
4.2.4.	Faust I. retraducere, Faust II. fragment, 1900	79
4.2.5.	Varianta retradusă pe scenă	81
4.3.	Strategiile și procedeele de traducere în Faust.....	81
4.3.1.	Formele adaptării pragmatice	81
4.3.1.1.	Traducerea toponimelor	82
4.3.1.2.	Traducerea numelor de persoane.....	86
4.3.1.3.	Elipsa ca un procedeu al adaptării	92
4.3.1.4.	Formele adaptării culturale în diferite expresii, situații comunicative	92
4.3.2.	Formele compensației în Faust	98
4.3.2.1.	Traducerea expresiilor idiomatice.....	98
4.3.2.1.1.	Frazeologizarea	98
4.3.2.1.2.	Echivalența variativă	103
4.3.2.1.3.	Transformarea totală	105
4.3.2.1.4.	Echivalarea liberă	106
4.3.2.1.5.	Expresiile idiomatice create	108
4.3.2.2.	Variantele lexicale	110
4.3.2.3.	Verbele expresive	111
4.3.2.4.	Expresiile poetice, creațiile lexicale individuale.....	114
4.3.2.5.	Cuvintele de origine străină în traducere.....	118
4.3.2.5.1.	Cuvântului străin din textul sursă nu corespunde un cuvânt străin în textul țintă	118
4.3.2.5.2.	Cuvântului străin din textul sursă corespunde un cuvânt străin în textul țintă.....	119

4.3.2.5.3.	Cuvântului din textul sursă corespunde un cuvânt străin în textul țintă.....	121
4.3.3.	Germanismele în limba traducerii.....	124
4.3.4.	Forma și rima.....	127
4.4.	Dilema de traducere a lui Faust privind expresia logos	133
4.5.	Întrebarea inconfortabilă: „Dar cu religia cum stai?” Variantele de traducere ale unui fragment din Faust	142
4.6.	Duplicitatea naturii faustice	151
5.	TRADUCEREA OPEREI TRAGEDIA OMULUI DE IMRE MADÁCH	159
5.1.	Traducerile în limba germană ale dramei	160
5.2.	Tragedia omului pe scenă.....	163
5.3.	Tragedia omului în formă tipărită	167
5.4.	Strategiile și procedeele de traducere în drama Tragedia omului.....	170
5.4.1.	Formă și structură	170
5.4.2.	„Te preamărim: Ideie!” Variantele lexicale ale cuvântului „eszme” ('idee') în traducerile germane ale dramei Tragedia omului de Imre Madách.....	184
5.4.3.	Scena finală a operei	193
5.4.3.1.	„Mă luminează!”	194
5.4.3.2.	„Dar, Doamne, cine poate să mă-ndrume,/Ca să rămân pe calea vredniciei?”	200
5.4.3.3.	„Omule, zis-am, luptă-te și crede!”	204
5.4.4.	Expresii cu caracter aforistic în dramă	206
5.4.4.1.	Timpul și fericirea	207
5.4.4.2.	Familia și proprietatea	208
5.4.4.3.	Fundamentele spirituale ale vieții.....	210
5.4.4.4.	Individul și istoria	211
5.4.4.5.	Menirea omului.....	212
5.4.4.6.	Caracterul uman.....	214
5.4.4.7.	Un fragment epigramatic	216
5.4.5.	Figura femeii în dramă	217
5.4.5.1.	Esența femininului.....	218
5.4.5.2.	Femeia îndrăgostită.....	220
5.4.5.3.	Mama și copilul	223
5.4.5.4.	„Nestemată scumpă” sau „spirit protector”?	224
6.	NORMELE DE TRADUCERE ȘI RECEPȚIA TRADUCERILOR LUI LAJOS DÓCZI.....	228

6.1. Principiile traducătorului în paratexte	228
6.2. Metodele traducerii și criticile legate de traduceri.....	234
6.3. Recepția contemporană ale traducerilor lui Lajos Dóczi.....	243
7. CONCLUZII	247
ANEXE	254
BIBLIOGRAFIA.....	274

Cuvinte-cheie:

bilingvism, translator cu dublă apartenență culturală, teoriile traducerii, poetica traducerii literare, idiolectul translatorului, strategiile și procedeele de traducere, echivalența, adaptarea pragmatică, analiza comparativ-contrastivă a traducerilor

REZUMAT

Teza de față își propune prezentarea practicii și a metodelor traducerii lui Lajos Dóczi (născut Ludwig Dux, 1845–1919), traducător bilingv, intermediar între două culturi: cea maghiară și germană. Scriitor de limbă maghiară, publicist de limbă maghiară și germană, a avut privilegiul și talentul de a traduce opere literare lirice și dramatice atât în limba maghiară, cât și în limba germană.

Noutatea științifică și originalitatea tezei constă în efortul de a oferi o privire de ansamblu asupra tehnicilor și metodelor de traducere ale lui Lajos Dóczi. Cercetarea vizează analiza translațiilor operelor dramatice *Faust* de Johann Wolfgang von Goethe, respectiv *Tragedia omului* de Imre Madách. Subliniez că acest aspect al activității literare lui Lajos Dóczi – rolul de translator literar – nu a fost cercetat amănunțit.

Alegerea și abordarea temei este rodul unei bogate lecturi și al unei documentări riguroase. A fost necesară parcurgerea numeroaselor lucrări de critică a traducerii, critică literară, teorii ale traducerii, teorii ale limbajului poetic și stilistic, precum și studierea vieții sociale și culturale ale secolului al XIX-lea, dar și cercetarea organelor de presă cu privire la datele autobiografice, memoriile și textele de critică literară privind opera și traducerile lui Lajos Dóczi.

Scopul lucrării este de a evidenția particularitățile traducerilor lui Lajos Dóczi, dar și de a oferi o privire diacronică asupra traducerilor celor două opere analizate. Cele două poeme dramatice de mare anvergură având caracter filozofic – *Faust* de Goethe și *Tragedia omului* de Imre Madách – au fost traduse pentru lectură, dar și pentru a fi prezentate pe scene teatrale. Ambele drame au avut premiera pe scenă în traducerea lui Lajos Dóczi: pe scena teatrului maghiar din Budapesta, respectiv pe diferite scene de expresie germană din Hamburg, Viena și Zürich. Lucrarea abordează și acest aspect al celor două opere.

Lucrarea este structurată în șapte capitole, fiecare, la rândul său, împărțit în subcapitole. În ultimul capitol – concluziile – sunt evidențiate ideile finale ale cercetării.

Primul capitol clarifică conceptele operaționale cu care se vor analiza dramele traduse, parcurge literatura de specialitate cu privire la teoria principiilor, metodelor și tehnicilor de traducere și definește termeni precum transpoziția, echivalența, adaptarea, compensarea, explicitarea, implicarea, amplificarea, inversiunea. Tot acest capitol ne prezintă noțiuni precum expresivitatea, descifrarea lingvistico-artistică a textului literar, înțelegerea cuvântului și latențelor sale, transpunerea imaginarului artistic, registrul stilistic, actualizarea contextuală a valorilor stilistice.

Capitolul al doilea este dedicat biografiei lui Lajos Dóczi. Biografia autorului, cunoscută până acum din trei articole existente, este completată de cercetarea presei din secolul al XIX, precum și memoriile, corespondența autorului, dar și cercetarea memoriilor, criticilor literare ale contemporanilor săi. L-am surprins pe autor atât în mediul familiei de origine evreiască, ca vorbitor al limbii germane și idișului, cât și în anii școlari, anii socializării, care-și pun amprenta: însușind limba maghiară, Lajos Dóczi devine jurnalist și traducător bilingv. Operele proprii însă le scrie în limba maghiară. Printre operele proprii se află poeme, nuvele și drame – cele din urmă fiind jucate cu succes pe scena teatrului. Originea și identitatea națională ale autorului, care a trăit atât la Budapesta cât și la Viena, sunt subiecte de controversă în presa contemporană, în rândul literaților contemporani. Capitolul bine documentat tratează cele mai importante aspecte din viața și opera lui Lajos Dóczi, conturându-i totodată personalitatea, complexitatea identității sale naționale și culturale, precum și talentul său. Lajos Dóczi dă dovadă de o bună cunoaștere a celor două limbi la nivel de limbă maternă.

Capitolul al treilea este rezervat examinării principiilor, metodelor și tehnicilor de traducere valorificate în secolul al XIX-lea. Traducerea literară și poetică se află într-o zonă de interferență între structurile stilistice ale operei originale și structurile stilistice proprii ale traducătorului, acesta fiind poet la rândul lui. Traducătorul urmează pe de o parte principiile

impuse de traductologia vremii, pe de altă parte nu poate să se depersonalizeze, orientarea, trăsăturile lui stilistice se remarcă inevitabil în traduceri pe care le elaborează. De aceea, acest capitol al lucrării parcurge câteva articole scrise și discursuri ținute în Societatea Kisfaludy din care reies principiile de traducere pertinente din secolului al XIX-lea. Această incursiune este importantă pentru a putea distinge strategiile și tehnicile proprii, precum și tiparul stilistic propriu al traducătorului Lajos Dóczi. Tot în acest capitol se evidențiază metoda traducerii genului literar dramatic: textul conceput pentru a fi prezentat pe scenă este tradus ca atare, ținând cont de faptul că prin text se preconizează o activitate cu specific teatral, ceea ce presupune pe lângă textul piesei folosirea mijloacelor scenice, a limbajului oral și mimico-gestual.

Capitolul al patrulea și al cincilea analizează traduceri ale operelor dramatice menționate (*Faust*, tradus în anul 1900, *Die Tragödie des Menschen*, 1981). Metoda folosită este cea comparativ-contrastivă. Comparația cuprinde nu numai textul sursă și textul țintă al lui Lajos Dóczi, ci și versiunile altor traducători – și anume traduceri ale lui *Faust*: Lajos Dóczi (1900), Andor Komáromy (1887), Mihály Szabó (1888), Lajos Palágyi (1909), Andor Kozma (1924), Zoltán Franyó (1956), György Sárközi (1956), Zoltán Jékely (1971), Márton László (1994/2016), Csaba Báthori (1993), Israel Efraim [Béla Hap (2017/2018), respectiv traduceri ale dramei filozofice *Tragedia omului*: Lajos Dóczi (1981), Alexander Dietze (1865), Andor von Sponer (1887), Eugen Planer (1891), Jenő Mohácsi (1930), Hans Thurn (2005). Analiza diverselor modalități de transpunere s-a făcut pe baza unui corpus de texte extras, pe fragmente relevante din punctul de vedere al translației, respectiv al mesajului operei literare.

Capitolul al șaselea al lucrării este dedicat în primul rând paratextelor lui Lajos Dóczi. Dedicăția, prefața, cuvântul înainte, informațiile lămuritoare, notele de subsol care însoțesc textul principal pot fi surse tot atât de importante pentru a interpreta atitudini, convingeri și puncte de vedere proprii ale traducătorului referitoare la principiile și metodele traducerii literare, dar și la statutul de traducător, la importanța traducerii. Printre cele mai însemnate elemente paratextuale pentru analiza convingerilor proprii ale lui Lajos Dóczi se numără textele introductive ale unora dintre volume și rarele note de subsol. Acest capitol oferă de asemenea o analiză amănunțită a criticilor legate de cele două traduceri studiate în profunzime. Din criticile publicate în diferite reviste se pot deduce principiile, strategiile și tehnicile lui Lajos Dóczi aplicate în procesul translației, dar reiese și faptul că aceste critici au fost redactate în conformitate cu ideologia organului de presă respectiv.

Ultimul capitol cuprinde concluziile care reies din analiza comparativă a textelor literare sursă și a versiunilor traduse ale acestora. Analiza comparativ-contrastivă a textelor

sursă și țintă ne permite să afirmăm că Lajos Dóczi este un translator care cunoaște foarte bine cele două limbi (maghiară și germană) precum și cea a textelor literare alese pentru traducere. Informația textelor sursă este păstrată cu acuratețe, și se ajunge la o versiune cât mai apropiată semantic cu cea a operei originale.

Privitor la metodele și tehnicile abordate de Lajos Dóczi, se constată că unul dintre principiile la care apelează este adaptarea. În textul țintă al dramei *Faust*, observăm înlocuirea unor realități socio-culturale din limba sursă printr-una specifică socioculturii limbii țintă: astfel scena Noptii Walpurgis este mutată de pe muntele Brocken pe Muntele Gellért (în maghiară Gellért-hegy; în germană Brocken sau Blocksberg). Adaptarea se efectuează în cazul unor nume geografice și cel al unor nume proprii având funcție stilistică, cărora li se pot atașa sensuri conotative, asociative sau emotive.

Un alt principiu de bază la care apelează Lajos Dóczi este compensația. Eventualele pierderi ale traducerii sunt compensate prin folosirea mijloacelor de expresie în alte segmente ale textului tradus. Expresiile idiomatice, ale căror înțelesuri nu pot fi redade prin combinarea sensului literal al cuvintelor luate separat, constituie o parte importantă a traducerilor lui Lajos Dóczi. Analizând cu atenție textul țintă, putem constata că traducătorul folosește un număr mai mare de expresii idiomatice decât autorul textului sursă. Acest traducător identifică echivalentul idiomurilor în textul țintă, dar și creează expresii idiomatice ca echivalente ale unor expresii din textul sursă. Echivalența depinde și de modul în care traducătorul înțelege plurivalența vocabularului utilizat de către autor. Urmărindu-se realizarea de efecte stilistice, în traducerea lui Lajos Dóczi se găsesc de asemenea cuvinte și construcții expresive, afective, ținând cont însă de reproducerea înțelesului contextual al originalului. Valoarea stilistică și afectivă se manifestă și prin folosirea unor unități lexicale arhaice, regionale sau străine. Un număr ridicat de cuvinte străine (majoritatea de origine latină) apar în textul țintă al lui Lajos Dóczi, ele fiind folosite mai ales de Mefistofel, care întruchipează negația intelectuală. În ceea ce privește forma poetică, traducătorul realizează echivalența cu originalul respectând ritmul și rima textului original.

În textul țintă al dramei *Tragedia omului* de Imre Madách observăm însă contrariul privind forma: frazele cu încărcătură filosofică semnificativă, dar deseori create fără rimă de Imre Madách, capătă în translația lui Lajos Dóczi rimă, ceea ce apropie opera lui Imre Madách de cea a lui Goethe, susțin contemporanii lui Lajos Dóczi. Acest procedeu pare însă a fi o metodă de adaptare culturală folosit în mod voit de care traducător. Lajos Dóczi, bun cunoscător al culturii din care provine, dorește ca textul țintă să fie adaptat la cultura germană, la cititorul german. În prefața volumului Dóczi își exprimă principiile de traducător: se simte

îndreptătit de această libertate, ține însă seama de criteriul fidelității în ceea ce privește conținutul și expresia poetică originală. Împotriva faptului că forma se schimbă, mai rar, dar și numărul rândurilor este sporit, remarcăm o transpunere aproape identică, fidelă a conținuturilor semantice și poetice ale textului original în textul tradus. Traducătorul este conștient de faptul că echivalența nu se poate realiza în mod mecanic, ci prin creativitate, reușește să redea originalul fără interpretări excesive, formulări prea nuanțate, neștirbind impactul expresiei poetice originale.

Considerăm de o importanță deosebită faptul că cele două drame apar pe scena teatrului tocmai în traducerea lui Lajos Dóczi, și sunt jucate timp mai îndelungat, dar și faptul că la apariția noilor traduceri ale celor două opere variantele lui Lajos Dóczi continuă să fie considerate relevante, având o valoare estetică incontestabilă.

Prin traducerea reușită a celor două poeme dramatice translatorul Lajos Dóczi devine interpretul celor două culturi, care realizează dialogul cultural dintre cultura maghiară și cea germană, dând dovadă de creativitate, talent, și realizează transmutarea unui text literar dintr-o cultură în alta, dar în același timp și adaptarea acestuia la cultura țintă. Traducerea devine un act cultural important, dar și un act de creație, de transformare. Lajos Dóczi se dovedește a fi un bun cunoscător al celor două culturi, un interpret care citește gândul autorului pentru a surprinde ideea textelor de tradus, dar și un traducător personalitatea căruia își lasă amprenta asupra traducerii fără a încălca etica traducerii, cea de a realiza un text literar cu valori estetice echivalente cu cele ale originalului.

BIBLOGRAFIE

(selectivă)

Albert Sándor 2011. *A fővényre épített ház. A fordításelméletek tudomány- és nyelvfilozófiai alapjai*. Áron Kiadó. Budapest.

Barta János 2003. Az ember tragédiája értelmezéséhez. In: *Magánélet és remekmű. Madách-tanulmányok*. Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, Budapest. 221–248.

Benjamin, Walter 2007. A műfordító feladata. Ford. Tandori Dezső. In: Józán Ildikó - Jeney Éva - Hajdú Péter (szerk.): *Kettős megvilágítás. Fordításelméleti írások Szent Jeromostól a 20. század végéig*. Balassi Kiadó, Budapest. 183–195.

Benő Attila 2000. Az expresszivitás változásai román eredetű kölcsönszavainkban. In: *Magyar nyelv*. XCVI. évf. 4. szám. 436–445.

Benő Attila 2011. Drámafordítás és pragmatikai adaptáció. In: Uő., *A dolgok másik neve*. Kom-Press Kiadó, Kolozsvár. 137–181.

Berman, A. 1990. La retraduction comme espace de la traduction. *Palimpsestes* Vol. XIII. No. 4. 1–7.

Bíró Béla 2006. *A Tragédia paradoxona*. Liget Műhely Alapítvány, Budapest és Polis Könyvkiadó, Kolozsvár.

Bodor Aladár 1905. *Az ember tragédiája mint az egyén tragédiája*. Lampel R. Könyvkereskedése (Wodiáner és Fiai) Részvénytársaság, Budapest.

Boronkai Szabolcs 2005. Asszimiláció és disszimiláció a 19. századi Sopronban. A kultúra mint történeti forrás. In: Egry Gábor–Feitl István (szerk.): *A Kárpát-medence népeinek együttélése a 19-20. században*. Napvilág, Budapest. 34–49.

Boyesen H. Hjalmar és Heinrich Gusztáv 1888. *Goethe Faustja. Tanulmányok*. 1-160 oldalig: magyarázta Boyesen H. H., fordította Csiky Gergely. A M. T. Akadémia könyvkiadó bizottsága. Budapest.

Burdorf, Dieter–Fasbender Christoph–Moennighoff, Burkhard (szerk.) 2007. *Metzler Lexikon Literatur: Begriffe und Definitionen*. 3. kiadás. J.B. Metzler, Stuttgart–Weimar.

Catford, J.C. 1965/1980. Ekvivalencia, formális megfelelés és jelentés. In *Fordításelméleti szöveggyűjtemény*. szerk. Bart István és Klaudy Kinga. Tankönyvkiadó, Budapest. 147–171. Ford. Pordány László.

Eppelsheimer, Rudolf 1982. *Goethes Faust. Das Drama im Doppelreich. Versuch einer Deutung im Sinne des Dichters*. Verlag Freies Geistesleben, Stuttgart.

Érci, Jessica 2011. *Die Tragödie des Menschen von Imre Madách als Theaterstück*. Wien. http://othes.univie.ac.at/16565/1/2011-10-09_0700181.pdf; 2019.10.10.

Fischer-Lichte, Erika 2001. *A dráma története*. Jelenkor Kiadó, Pécs.

Fürst Ilona 1932. *Dóczi Lajos mint német író. Egy zsidó írói nemzedék típusa*. Pfeifer Kiadó, Budapest.

Gadamer, Hans-Georg 2003. *Igazság és módszer. Egy filozófiai hermeneutika vázlatja*. Ford. Bonyhai Gábor. Osiris Kiadó. Budapest.

Gaier, Ulrich 1989. *Goethes Faust-Dichtungen*. Ein Kommentar. Bd. 1. Urfaust, Reclam Verlag, Stuttgart.

Galamb Sándor 1937. *A magyar dráma története 1867-től 1896-ig I*. MTA Könyvkiadó Vállalata. Budapest.

Goethe, Johann Wolfgang von: *Zum Schakespears Tag*. Berliner Ausgabe. Herausgegeben von Siegfried Seidel: *Poetische Werke* [Band 1–16];

Kunsttheoretische Schriften und Übersetzungen [Band 17–22], Berlin: Aufbau, 1960 ff.
<http://www.zeno.org/nid/2000485568X>, 2019.09.20.

Gottschall, Rudolf 1865. Eine ungarische Faustiade. In: *Blätter für literarische Unterhaltung*, 34. sz. 540–542.

György József 1932. *Dóczi Lajos*. Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda, Budapest.

Hárs Endre 2019 a. „A dualizmus legrokonszenvesebb irodalmi megtestesülése osztrák-magyar hazánkban”. Hevesi Lajos (1843–1910) és a századforduló publicisztikája. In: *Filológiai Közlöny*. LXV(2019). 3.sz.: 131–139.

Hárs Endre 2019 b. Über einen „literarischen Dualisten”. Mehrsprachigkeit im Feuilleton Ludwig Hevesis (1843–1910). In: *Mehrsprachigkeit in Imperien / Multilingualism in Empires*. Szerk. Bobinac, Marijan; Müller-Funk, Wolfgang; Spreicer, Jelena. Zagreb, Horvátország: Leykam international. 189–204.

Király István–Szerdahelyi István (szerk.). 1979. *Világirodalmi lexikon VI*. Kamc–Lane. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Klaudy Kinga 1994. *A fordítás elmélete és gyakorlata*. Scholastica Kiadó, 2. kiadás. Budapest.

Klaudy Kinga 1999. *Bevezetés a fordítás elméletébe*. Scholastica Kiadó, Budapest.

Mahl, Bernd 1998. *Goethes "Faust" auf der Bühne (1806-1996): Fragment - Ideologiestück – Spieltext*. Verlag J.B. Metzler. Stuttgart–Weimar.

Németh Anton 1941. Zur „Tragödie des Menschen”. In: *Ungarn-Jahrbuch*. 33–36.

Nida, Eugene A. 1964. *Towards a Science of Translating: With Special Referenceto Principles and Procedures Involved in Bible Translating*. Leiden: Brill.

Opitz, Theodor 1863. Ein philosophischer Dichter der Ungarn. Des Menschen Tragödie. In: *Magazin für die Literatur des Auslandes*, Leipzig, április 8, 157-159.
<https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=njp.32101064300856&view=1up&seq=175>

Paepcke, Fritz 1986. Az ekvivalencia illúziója, In: *Helikon Világirodalmi Figyelő* 1-2. sz. 57–95. Ford. Zalán Péter.

Podmaniczky Katalin 1988. Die ersten Aufführungen von Imre Madáchs „Die Tragödie des Menschen” im Deutschen Sprachgebiet. In: *Hungarian Studies* 4/2. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Popovič, Anton 1980. *A műfordítás elmélete* (A szöveg és az irodalmi metakommunikáció szempontjai). Madách, Bratislava. Ford. Zsilka Tibor.

Radó Antal 1883. *A magyar műfordítás története 1772–1831*. Budapest. Révai Testvérek kiadása.

Somogyi Éva 2006: Egy magyar hivatalnok a bécsi külügyminisztérium szolgálatában. Báró Dóczy Lajos. In: *Hagyomány és átalakulás. Állam és bürokrácia a dualista Habsburg Monarchiában*. Budapest. L'Harmattan. 120-136. o.

Steiner, George 2005. *Bábel után. Nyelv és fordítás. I. Ford.* Bart István. Corvina. Budapest.

Stolze, Radegundis 2003. *Hermeneutik und Translation*. Gunter Narr Verlag, Tübingen.

Sudau, Ralf 1993. *Johann W.Goethe, Faust I und Faust II: Interpretation*, München, Düsseldorf, Stuttgart, Oldenburg Schulbuch Verlag GmbH.

Szabolcsi Miklós (főszerk.) Kosáry Domokos és Németh G. Béla (szerk.) 1985. *A magyar sajtó története II/2. 1867–1892*. [közread.] Budapest, Akadémiai Kiadó.

Szegedy-Maszák Mihály 1995. A bizony(talan)ság ábrándja: kánonképződés a posztmodern korban. In: „*Minta a szőnyegen*”. *A műértelmezés esélyei*. Balassi Kiadó, Budapest. 76–89.

Tarjányi Eszter 2018. Zwei Vermittler der ungarischen Literatur: Karl Maria Kertbeny und Ludwig von Dóczy (Fordította Matthias Schimmele). In: *Verschränkte Kulturen: Polnisch-deutscher und ungarisch-deutscher Literatur- und Kulturtransfer*. Harmat, Tamás – Soproni, Zsuzsa (Hg.) Berlin, Frank & Timme GmbH Verlag für wissenschaftliche Literatur.

Venuti, Lawrence 2004. *Retranslation: The Creation of Value*. In: M. Faull, Katherine. (ed.) *Translation and Culture*. Lewisburg: Bucknell University Press. 25–36.

Zolnai Béla 1964. *Nyelv és hangulat*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest.

Županič, Jan 2017. Elfeledett elit. A zsidók nemesi rangra emelése az Osztrák Császárságban. Ford. Császári Éva. In: *Kisebbségkutatás. Minority studies*. 26. évf., 2017. évi 4. szám. 138–141.